

השל"ה ויחסו לארץ ישראל

דברי הקדמה

לפני למעלה משמונים שנה, בשנת תרצ"ה, בעודו בחו"ל, פרסם הרב קלמן כהנא מאמר בשבועון 'דרכנו' על מקומה של ארץ ישראל במשנתו של רבינו השל"ה. יש יסוד להנחה, שמאמר זה - כמו מאמרים דומים מתקופה זו - פורסם על רקע ההתעוררות להתישבות יהודית בארץ ישראל, ובפרט על רקע הקריאה שהלכה והתגברה אז - גם בין הצעירים החרדיים לדבר ה' שלא השתייכו לזרם הציוני הכללי - לעלות לארץ ישראל, ולהשתתף באופן פעיל בבניינה ברוח התורה הקדושה. עשר שנים לפני פרסום מאמר זה - בשנת תרפ"ה - הוקם בפרנקפורט המרכז לענייני ארץ-ישראל של אגודת ישראל², שמטרתו היה ליזום ולעודד נטילת חלק פעיל בבניינה ובישובה

1 מאמר זה פורסם לראשונה בהמשכים ב"דרכנו" לפרשת מקץ תרצ"ה, גיליון י' עמ' י-יא; פרשת ויחי יד טבת גיליון יא עמ' ט-י; ולפרשת שמות גיליון יב עמ' ט-י. "דרכנו" שימש "ככלי מבטאה המרכזי" של אגודת ישראל העולמית כשבועון בלשון הקודש. הוא הופיע בין השנים תרצ"ד-תרצ"ו. בין כתביו בו היו אישים ידועים ממזרח אירופה ומערבה ואף מא"י, כמו ר' זליג שכנוביץ (עורכו האחרון של ה-"Der Israelit"), הרב יעקב יחיאל ויינברג (ראש ביה"מ לרבנים בברלין ובעל שו"ת שרידי אש ועוד), הרב אפרים בורודיאנסקי, מחבר ספר משכנות אפרים, ראש כולל 'שבט מיהודה' ומעורכי האנציקלופדיה התלמודית, ח"כ ר' מנחם פרוש, ועוד אישים רבים נוספים. במקביל הופיע השבועון האורטודוקסי "Der Israelit" (בשפה הגרמנית) שנוסד בשנת תר"ך במיינץ ע"י הרב מאיר להמן, והופעתו נמשכה עד ערב ש"ק האחרון שלפני ליל הבדולח. עורכיו של 'דרכנו' היו איש החינוך ר' אלימלך זושא פרידמן (מחבר 'מעיינה של תורה' ועוד) ועמו מזכיר המערכת ר' אלימלך שטייער. מן הראוי להזכיר כי באותה שנה כבר פרסם הרב כהנא גם מאמר בשם "כרונולוגיה יהודית" שבו הוא דן בחשבון ימי העולם (על פי ברייתת סדר עולם לתנא ר' יוסי בן חלפתא, הגמ' בע"ז ח, ב וט, א ועוד) ובבעיית הפער של 165 שנה שבין החשבון היהודי לחשבון המקובל של או"ה בתקופת ראשית הבית השני, והסבריו של ר' אהרן מרכוס (מחבר הספרים החסידות, ברזילי, פירוש קסת הסופר עה"ת, שו"ת מן השמים עם פירוש קסת הסופר ועוד) בעניין זה. מאמרו של הרב כהנא הופיע בדו-ירחון "נחלת צבי" (שיצא לאור ע"י חברת רשר"ה בפרנקפורט) שנה חמישית חו' 10-9, סיון-תמוז תרצ"ה, עמ' 277-273. בנושא זה, שנדון בהרחבה בבמות תורניות שונות, ראה גם במאמרו היסודי של הרב שמעון שוב מניו יורק בספר הזיכרון לכבודו של הרב יוסף ברייער (ניו-יורק תשכ"ב) עמ' 179-177 ובמקורות נוספים, ואכמ"ל.

2 בשנת תרפ"ה אף נעשה ניסיון עצמאי - ללא תיאום עם ההסתדרות הציונית - להקים בעמק יזרעאל מזרחית לעפולה (ליד קיבוץ דברת של היום) ישוב בשם "מחנה ישראל". ניסיון זה כשל והישוב פורק כעבור שנה, קם שוב לתחייה ופורק שנית בשנת תרצ"ב. בשנת תרצ"ד נעשה ניסיון אחרון שהחזיק מעמד עד למאורעות תרצ"ו, שבמסגרתו הצטרף למחנה ישראל גם ר' בנימין מינץ מוורשה, ידידו הטוב של ר' קלמן כהנא. ראה בהרחבה במאמר "אגודת ישראל עולה בחומה" פרי

של ארץ ישראל ברוח התורה³, ולא להסתפק בשיבת ארץ ישראל גרידא⁴.
 שנים מועטות לפני פרסום מאמרו של רק"כ, בשלהי תרפ"ח, פרסם ר' בנימין מינץ⁵
 מאמר בשם "השל"ה הקדוש ונסיעתו לארץ ישראל"⁶. במאמר זה מתוארים פרטים
 אודות בעל השל"ה, יחוסו המשפחתי, ספר 'יש נוחלין' לאבי השל"ה, חיבורי השל"ה,
 רבנותו בקהילות בחו"ל, דרכו בקודש בלימוד ובהלכה, ובסוף פסקה אחת אודות
 אהבתו העמוקה לארץ ישראל. מאמרו של רבנו קלמן כהנא מהווה הרחבה משלימה
 לדבריו של ידידו ר' בנימין מינץ⁷.

הרב כהנא פרסם את מאמרו זמן קצר לאחר שסיים את לימודיו הכלליים⁸. עבודת

עטו של ר' יוסף קופולוביץ (בנו של ר' זאב דוד קופולוביץ, ממיסדי פא"י ומראשוני המתיישבים
 במחנה ישראל), 'עת-מול' גיליון 227 (ירושלים תשע"ג) עמ' 24-21.

3 לצורך זה אף נוסד דו-ירחון מיוחד בשם "מוריה" שהוקדש כולו לעניין בניינה של ארץ ישראל
 ברוח התורה (התקיים בתרפ"ה עד תחילת תרפ"ו). שם התפרסמו מאמרים תורניים סביב לנושא
 ארץ ישראל, ודיווחים על הנעשה בבניינה של א"י מן ההיבט ההתיישבותי, הכלכלי והחדשתי -
 גם קריאות נלהבות לחרדי גרמניה לעלות לארץ ישראל, כולל קריאה חמה מאת רבני ירושלים
 ה"ה הרב יצחק ירוחם דיסקין והרב יוסף חיים זוננפלד. אחרים שהשתתפו בכתיבה היו הדיין
 הרב ד"ר זאב צבי קליין מברלין, ד"ר יצחק ברויאר, הדיין הרב ד"ר פנחס פֶּנְקֶל מהלברשטט
 הי"ד, הרב יואל טוביה הורוביץ, וכן עולים שעלו לא"י וכתבו מן הנעשה בארץ ועוד רבים אחרים,
 ואכמ"ל. העריכה הכללית של "מוריה" הייתה בידי מו"ר הרב ד"ר שלמה אהרמן, מראשי הוועד
 הפועל של אגו"י מפרנקפורט, שגם עמד בראש המרכז לא"י.

4 בחינת 'שכון ארץ', כמובא במדרש תנחומא פרשת ראה סי' יא על הפסוק עשר תעשר וגו': בטח
 בה' ועשה טוב שכן ארץ ורעה אמונה (תהלים לו, ג), שכון ארץ - עשה שכונה של ארץ, הוא זורע,
 הוא נוטע, ורעה אמונה - רעה אמונתן של אבות, דכתיב עיני (ה') בנאמני ארץ (תהלים קא, ו). ועי'
 בהעמק דבר בראשית כו, ב, ובבאר משה (אוז'רוב) פרשת בהר עמ' תקפה.

5 עיתונאי מחסידי גור שעלה לארץ בשנת תרפ"ה, נמנה עם מתיישבי מחנה ישראל והיה ידיד נפשו
 של רק"כ. היה ממייסדיה של תנועת פא"י ומנהיגה בא"י, השתתף בהצלחת והעלאת ניצולי השואה
 לא"י, שימש כחבר כנסת ובסוף ימיו כשר הדואר.

6 כתובים - שבועון לשאלות תרבות, ספרות ואמנות, תל אביב (ער"ה תרפ"ט): אגודת הסופרים
 והספרות העברית בא"י. המאמר מובא במלואו בספר "בנימין מינץ - מבחר כתבים" (תל-אביב
 תשל"ז), ח"א עמ' פג-קצד.

7 אמנם אינני בטוח כלל שהרב כהנא ראה את מאמרו של ר' בנימין מינץ, שהתפרסם בבמה כללית
 בא"י.

8 באוניברסיטאות וירצבורג והומבולד (Humboldt) שבברלין. באותה תקופה גם למד בסמינר
 לרבנים מיסודו של ר' עזריאל הילדסהיימר, ונהיה תלמידו המבוקש של ר' יעקב יחיאל ווינברג
 בעל שו"ת שרידי אש. היכרות זו הביאה לידי כך, שלאחר ביקורו של הרב כהנא אצל רבו ופטירת
 הרב וינברג בשנת תשכ"ו, הועברה ספריית בעל שרידי אש לשיבה ביד בנימין. הרב כהנא גם היה
 אחד העורכים של ספר הזיכרון לרי"י ווינברג, ליד הרב עזריאל הילדסהיימר (ירושלים תש"ל).

הסיום שלו לקבלת תואר ד"ר הייתה הגהה ועריכה מדעית של הספר תולדות תנאים ואמוראים⁹ על פי כתיב יד. באותה תקופה שימש הרק"כ כמורה וכו"מ בפולדא בבית חמיו לעתיד הרב ברוך קונשטט, לימים ממייסדי ישיבת קול תורה ומראשיה.

שמו של הרב קלמן כהנא קשור לארץ ישראל - להלכותיה, ובפרט להתיישבות התורנית בארץ ישראל - קשר בל ינתק. הוא היה ראש המדברים של ההתיישבות המודרכת בראש ובראשונה להעמדת עקרונותיה ופעילותיה על יסוד התורה וההלכה, ולא על חשיבה לאומית גרידא.

אנו מציגים כאן מאמר זה עם השלמת המובאות מספר שני לוחות הברית, והוספה של ביאורים ועיטורים לדברי הרב כהנא. המאמר עצמו מובא כלשונו ובסגנונו (סגנון שעדיין אינו מהוקצע ובהיר כסגנון דבריו של רק"כ בהמשך חייו), להוציא הצגת ראשי הפרקים בתחילת המאמר ותיקוני לשון ועריכה זעירים¹⁰. **ההערות שלידן מופיע הסימון * הן הערותיו של ר' קלמן כהנא שהובאו במאמר המקורי כהערות שוליים, ולעיתים כשהן משולבות בטקסט המאמר עצמו.**

ויהי רצון שיהיה בדברינו של משום "דובב שפתי ישנים" (כמובא במדרש תהלים השלם ל, ג, וכן ביבמות צב, ב ועוד) "...זהו שאמר הכתוב יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם (תהלים קמט, ה) ...אמר ר' יוחנן בשעה שהזקן יושב ודורש ואומר כך אמר פלוני שפתותיו דובבות בקבר ורוחשות, שנאמר וחכך כיון הטוב וגו' דובב שפתי ישנים (שה"ש ז, י). מהו דובב שפתי ישנים, ששפתותיהם דובבות בקבר ככומר של ענבים, לכך - ירננו על משכבותם. אני מודה לעורך הרב יואל קטן על הערותיו ועזרתו. שמעון בולג

9 החלק התלמודי של עבודת הדיסרטציה שהוגשה באוניברסיטת וירצבורג יצא לאור בפרנקפורט בשנת תרצ"ה, ועותק ממנה נמצא גם במאגר היברובוקס.

10 מאז פורסמו מאמרים רבים ורחבים על השל"ה, חייו וספריו. אחד הבולטים שנציין אותו כאן הוא המבוא לספר "השל"ה השלם" (מכון הרמ"ה, חיפה תשנ"ב) בעריכתו של הרב מאיר כ"ץ. עבודה גדולה זו, המתפרסת על ארבעה חלקים, כוללת בין היתר תרגום מלא של מאמרי הזהר, התאמה על אתר בין דפי השל"ה בדפוס ישן לעמודים וסימנים בשל"ה השלם, הפניה למאות מראי-מקומות, וכן מילואים והשלמות, כשבראשם הקדמה רחבה ומלומדת בכותרת "עם הספר", שבה נדונים גם אחדים מן הנושאים שבהם עסק הרב כהנא. כמו כן כולל חיבור זה גם מפתחות מלאים מסוגים שונים. אמנם מאמרו של הרב כהנא עשוי לשמש גם בימינו כהשלמה ברוכה. השתמשנו במהדורה זו לציון עמודי ספר השל"ה והפסקאות (סימנים) שנתווספו למהדורות החדשות של השל"ה. את ההפניות לדפוסים הישנים (בסוגריים) ערכנו לפי דפי השל"ה במהד' אמשטרדם ופירודא.

הרב ד"ר קלמן כהנא, פולדא

השל"ה ויחסו לארץ ישראל

מבוא

ר' ישעיה הלוי איש הורביץ - תולדות חייו
הספר "שני לוחות הברית", מהותו וערכו
חיבתו של השל"ה לארץ ישראל

מבוא

חוכמת הקבלה היא מקצוע חשוב בתורת ישראל וביהדות. אין איש אשר יכחיש השפעתה הגדולה של הקבלה על קדושת המחשבה הישראלית, החל ברמב"ן עד גדולי הספרדים, והחסידות בימינו. עומדת הקבלה בנקודת התווך בחוגים רבים של היהדות, ועל כן מעניינת היא גם את אותם אשר לא בהוגים אלה ימצאו. ולא אדמה כי כל אחד יש בידו הרשות והאפשרות להתעסק בקבלה, אבל עכ"פ כולנו מחויבים להשתמש במסקנותיה לשם ביסוס השקפת עולמנו¹¹. למטרה זו נכתבות השורות הבאות.

ר' ישעיה הלוי איש הורביץ - תולדות חייו

ר' ישעיה הלוי איש הורביץ, הנקרא בפי כל בשם השל"ה הקדוש (ראשי התיבות של ספרו הגדול והקדוש "שני לוחות הברית"), מציג לפנינו שיטה שלמה ומסוימת בקבלה. הוא נולד בערך בשנת ה' אלפים ש"ל ליצירה. לפני צאתו לא"י שימש ככהונת הרבנות בקהילות רבות שבגולה, כמו פוזן, קרקא, פרנקפורט ופראג. אביו ר' אברהם

11 באותה תקופה הופיעו בגרמניה שני חיבורים אשר התחילו לפתוח את שערי החכמה הפנימית בפני יהודי גרמניה, שניהם פרי עטו של ר' אליהו הכהן מונק, רבה של ק"ק אנסבך (Ansbach) במחוז באווריה: ספר עולם התפילה ב"ח (פרנקפורט תרצ"ג) שבו מוסברים בעיקר המבנה והמשמעות הפנימית של סדר התפילות (ימי חול וגם מועדים), וספר אור עולם (פרנקפורט תרצ"ה), מבוא לתמונת העולם עפ"י הקבלה היהודית, מבוא לחכמה הפנימית. חיבור זה הופיע בהסכמותיהם של הרבנים אברהם יצחק קליין מנירנברג-חיפה ור' פנחס כהן מאנסבך-ירושלים. מאמרים שונים בעד ונגד קירוב הנוער ללימוד הקבלה התפרסמו ב"נחלת צבי", שיצא לאור בפרנקפורט ע"י חברת רשר"ה, שאחד הראשונים ביניהם "יחס האורתודוקסיה לקבלה" של ר' פנחס כהן פורסם עוד בשנת תרע"ד (בארבעה המשכים) בחוברות הראשונות של "דרש טוב לעמו" (Juedische Monatshefte) בפרנקפורט.

בעל "עמק ברכה"¹² היה רבו הראשון, מלבד זאת למד גם אצל המהר"מ מלובלין¹³ ואחרים. הוא עצמו היה אחד מגדולי הדור גם בחכמה הנגלית, וגידל תלמידים רבים, כעדותו בהקדמתו ל"של"ה" ועדות בנו ר' שעפטיל ז"ל הרב דק"ק פוזן. הוא דאג גם לצרכיהם החומריים של תלמידיו ות"ח אחרים, וכל כסף נדונייתה של זוגתו הראשונה הקדיש למטרה זו. לפי עדות בנו הנ"ל בהקדמתו ל"ווי העמודים"¹⁴ "לא פסקו משולחנו שמונים נפשות, שהאכילם מטעמים ברבורים אבוסים ופטומים,

12 דיני ברכות הנהנין וענייני תפילה ומועדים (קראקא שנ"ז). נדפס שנית (באמשרדם תפ"ט) עם הוספות מבנו, מבבל השל"ה וחידישים עמ"ס ברכות מבעל ווי העמודים. על פי המובא שם, חידישים אלה - המתחילים בדף ככד, ב - הוסיף אותם נכדו של ר' שעפטיל, ר' אברהם בן ר' ישעיה הארוויץ השני. במהדורת ר' משה ור' נחמן קרויזר (ירושלים תש"ל) הוסיפו המו"לים הקדמה יפה הכוללת גם תקציר תולדות חייו של בעל השל"ה (עמ' 6-7), ופרק על "גדולה תפילה" ובה עניינים שונים על מילת התפלה. בדיני פורים נמצאת הגה"ה חשובה בפרט לימינו אנו: "הגה"ה, יש למחות באותן יושבי כפרים שנוהגים קלות ראש עד מאוד בשעת קריאת המגילה, ואין ממש אחד מן הקהל שיוכל לצאת ידי חובתו לשמוע המגילה מראשה לסופה מפי השליח צבור. ויש שובים שמורים בעפר שריפה שקורין בולפי"ר (אבק שריפה - Pulver) ואין אחד מוחה בידם, אלא אדרבה אפילו בעלי בתים קצת מסייעים לנערים שעושים כן, ואינם משגיחים כלל על קריאת המגילה. וגם לענין מכות הָמָן, אין להכות כל מקום שנזכר המן, אלא דווקא במפלתו, ותו לא, כמו שנוהגין בקהילות גדולות. על כן מי שיש בידו למחות בידן ואינו מוחה הוא יהא נתפש בעונשו כיוון שלא מיחה בידן. בספר "יש נוחלין" (צוואת אבי השל"ה עם הוספות בעל השל"ה ובנו, פראג שע"ה), בפרק אזהרות הצדקה (אמשרדם תס"א) כ, א, מעודד ומחזק אבי השל"ה את עניין הפרשת מעשר כספים וניהול "פנקס מעשר" - סגולה לפרנסה שהייתה ידועה במיוחד בין יהודי אשכנז: ...ותנתנו מעשר מכל אשר תבוא לידכם הן כסף הן שוה כסף מן הכל תפרישו מעשר מתחילה, ואח"כ תנתנו מעשר מן הריוח אשר ה' נותן לכם לכל הימים, כי דבר זה אין ערך, כי את אשר אסר הבורא ית' בכל דבר דהיינו לנסותו מותר במעשר, דכתיב ובחנוני נא בזאת וגו'... ותלוו ממנו ג"כ לעניינים בשעת דוחקם כפי כוחכם, וכאשר ראיתם ממני כן תעשו. וטוב שתכתבו בפנקס שלכם הוצאות המעשר והכנסתו מדי שנה בשנה, ותכתבו ג"כ שם כמה נשארים בידכם מזומן או מה שהוא על חוב או היכן הם, כי תמול אנחנו ולא נדע וגו' (איוב ח, ט). ע"כ תכתבו הכל באר היטב על פנקס שלכם, ויהיה ה' עמכם. ע"כ. וראה שם גם הגהת רבינו השל"ה. נציין עוד שבפרק אזהרות מצוה, בענין משא ומתן, הוא מציין (ועי' של"ה שער המצוות אות ד דרך ארץ אות כ) ש"קבלה ישנה מאבותי ז"ל שלא להשליך שום חשבון ישן, אע"פ שנחשב ונפרע הכל, ואין יוצא לכם עתה מזה החשבון כלום... כי מי יודע מה יולד יום, באולי יבוא עת שאתם תהיו צריכים להוכיח דבר". ע"כ.

13 ראה שו"ת מהר"ם לובלין סי' ב, יא, לט, מט, כל אלו תשובות המופנות לרבנו השל"ה (עי' תולדות הפוסקים עמ' 581).

14 עי' ווי העמודים ב, ב בשורות שלפני ד"ה ולעומת מחברתו. ספר "ווי העמודים" הופיע תחילה כחיבור נפרד (אמ"ד ת"ח ותנ"ח), והחל ממהד' השל"ה אמ"ד תנ"ח צורף החיבור לספר השל"ה עצמו.

בחול, בשבתות ובמועדים".

על ספריו החשובים ביותר יש למנות את ספרו "שני לוחות הברית" הנקרא בר"ת של"ה; הסיפור "שער השמים"¹⁵, והערות והגהות ל"מרדכי", אשר חלק מהן לסדר "מועד" יצא לאור בשם "בגדי ישע" (אמשטרדם תקי"ז).

בהיותו כבן חמישים גמר אומר לעלות לא"י. בין כותבי תולדותיו¹⁶ ישנם כאלו הרוצים למצוא סיבת עלייתו לארץ ישראל במהומות שקמו בעולם אחרי המלחמה הגדולה הנקובה בשם "מלחמת שלושים שנה", אבל השערתם זו מופרכת היא מעיקרה בסיבת עדותו של בן השל"ה, שעל פיה עלה [השל"ה] לא"י לשם כפרה על עוון קבלו כסף בעד פסקיו ("פסק-געלד" Psak-Geld - דמי פסק) בימי נעוריו (עין

15 גם חיבור זה כתבו השל"ה לאחר הגיעו לירושלים עיה"ק, כמובא בהקדמתו: אמר ישעיה בן לא"א מוהר"ר אברהם סג"ל ז"ל ה"ה הרוויץ איש ירושלים ע"ה תוב"ב. ברוך ה' אלהי אדוני אבי אברהם, אשר הנחני בדרך אמת והצליח דרכי והביאני לירושלים עיר הקודש בשנת שפ"ב ביום השישי פרשת "וזה שער השמים" (ויצא)... מה נורא המקום הזה וזה שער השמים השער שעולות בו התפילות. לא על התפילות עצמן של יושבי ירושלים יצא הדבר אלא על הכלל כולו, שבכל גלויות ישראל כולן תפלותיהן עולות דרך שער השמים... על פי הדברים ההם אני קורא שם החיבור הזה שער השמים, גם שמי בקרבנו, כי השמים (395) ושמי [ישעיה] חושבניה הדין כדן ישעיה (395), יעלה ויבוא ויגיע להתפלל השופך לבו כמים... עד לבית המקדש ואל מקום קודש הקדשים, משם עולה דרך שער השמים למקדש של מעלה, שהיא העיר אשר ה' שמה, וצריך האדם לכוון בזה קודם שמתפלל. ע"כ.

16 לא מצאתי סימוכין לתיאור נסיבת עלייתו לא"י כפי שהיא מתוארת בספרו של ר' נפתלי הירץ אהרמן *Eine ungekannte Welt, Erzählungen aus dem jüdischen Familienleben* (פרנקפורט תרס"ז), בפרק "כפרה מאוחרת" עמ' 122-1. שם מובא באריכות שהחלטת בעל השל"ה לעלות לארץ ישראל נבעה מרצונו למצוא כפרה על שבגללו נעצר אחד מתלמידיו על ידי המשטרה המקומית, עקב חשש שוא לגניבה בבית השל"ה. תלמיד זה גורש בביזיון מפרנקפורט, ומאוחר יותר הצליח להגיע לארץ ישראל. שם גם מובא כאילו בעל השל"ה הגיע תחילה לנמל יפו מקום מושבו של תלמידו. תלמידו, שידע שאין לבעל השל"ה אחריות במה שאירע לו עצמו, הביא את רבו למצב של סכנת נפשות ומסירת הנפש, מבלי שהשל"ה זיהה אותו. אז התפלל השל"ה את התפילה הנאמרת לפני מסירת עצמו לידי קידוש השם, שנזכרת בשל"ה סוף שער האותיות אות אל"ף - אמת ואמונה (סא, א סוף אות א), ח"א עמ' רכג אות סג במהד' השל"ה השלם (חיפה תשנ"ז), וזוה התכפר לרבו השל"ה כל מה שגרם לתלמידו. וז"ל השל"ה שם: כתב בזהר (ח"א דף קכ"ד ע"ב, ח"ג דף קצ"ה ע"ב), המוסר עצמו למיתה בעבור קדושת השם, ועושה במחשבתו הסכמה חזקה בעת קבלת עול מלכות שמים, ואהבת וגו' בכל נפשך (דברים ו, ה) אפילו נוטל את נפשך (ברכות נד, א), אז הוא כאילו היה הדבר בפועל, ונחשב כעקידת יצחק, ובתנאי כשיהיה צדיק בכל דרכיו, כי בקרבן מום בו לא ירצה. ואני תקנתי תפילה נאה על זה שיתפלל האדם שיעזרהו הקדוש ברוך לקדושת שמו, והיא מסודרת בין שאר התפילות (ראה של"ה ח"ב מסכת תמיד עמ' תקיא, אות קכט-קל; רנח, א). ע"כ.

"ווי העמודים" פרק כא בסופו¹⁷). הוא מעיר אמנם על עוד טעמים כמוסים אחרים שהיו לאביו בעלייתו ארצה, אולם כפי הנראה מן המקור, כל אלו הטעמים ביסודם דומים היו לטעם הראשון. לפני צאתו ארצה היה בדעתו להשאיר לבניו חיבור אשר בו ימצאו הדרכה שלמה ומלאה בחיים ובעבודת ה', אבל לא עלה בידו לגמור את הספר ההוא לפני עלייתו ארצה. בשנת שפ"א, אחרי פטירת אשתו הראשונה, ואחרי היכנסו בברית הנישואין פעם שנית, יוצא הוא לא"¹⁸.*

על דרכו ארצה מספר השל"ה במכתביו לבני ביתו, אשר אחד מהם נדפס בשנת תרי"ג ב"שומר ציון ונאמן" גליון קמא-קמב¹⁹. הוא נתקבל בדמשק ע"י שליחי צפת עיר המקובלים בבקשה לקבל על שכמו את משרת הרבנות בעירם. אך השל"ה לא אבה להסכים להצעתם, הואיל בדעתו היה להתיישב בעיה"ק ירושלים, וציפייתו זו נתקיימה. לא עבר מעת-לעת מעת בואו לדמשק, והנה באו לנגדו שליחי עיה"ק ובפיהם הבשורה כי נבחר לרב בעיר הזאת. את הרבנות הזאת קיבל השל"ה בשמחה רבה. בראשית שנת שפ"ב בא השל"ה לצפת. בבואו שמה חיבק אבניה ונשקם, לקיים מה שנאמר "כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחננו" (תהלים קב, טו), וכהא דאמרו על רבי אבא (כתובות קיב, ב) שהיה מחבק כיפיה דעכו.

השל"ה לא רק איווה ירושלים למושב לו, אלא יעץ לכל ידידיו לדור בירושלים. ירושלים - שאותה הוא מתאר בתור עיר מוקפת חומה "גדולה כְּלָבוֹב (לעמברג)"

17 וז"ל שם בסי' טז (כו, א): ובייחוד כל בעל נפש ישמור נפשו בעניין לקיחת מעות פסק, כמבואר בגמרא פרק במה בהמה (שבת נו, א) והטור (חושן משפט סימן ט) הביאו כו'... וכירנא כי הייתי רך בשנים, בעת שנסע אדוני אבי ז"ל ממני לארעא קדישא, והיה לו טעמים נכונים על זה, וזהו אחד מהן, בעבור שבילדותו לקח מעות פסק, ובזקנותו חזר מזה. על כן מהראוי ששופטים ושרים וחורי ארץ והגאונים יתאספו יחד ולדבר מזה, כי על כל פנים חוב על ישראל לפרנס דייניהם וחכמיהם, והלוואי שיעשו כמו שמוזכר בטור (שם) בשם הר"ר יהודה ברצלוני, באופן שהדיינים יהיו נקיים מה' ומישראל. [וז"ל הטור שם בהל' דיינים: וכתב הר"ר ברצלוני, נהגו ברוב מקומות לעשות לבי"ד קופה שפוסקין מזון בי"ד ופרנסתם לכמה עולה בשנה, ומגבין אותו בתחילת השנה או בסופה. ואין בזו משום תורת שוחד ותורת אגרא, כי חובה הוא על כל ישראל לפרנס דייניהם וחכמיהם וכו'... כדי שיהא מקובץ ומוכן לו, ולא יהא צריך הדיין להחזיק טובה מגבוי לשום אדם].

18 *בהקדמה לשו"ת "חוות יאיר" (חי מלפני מאתיים [-כשלוש מאות וחמישים] שנה) מספר לנו המחבר ר' חיים יאיר בכרך, כי השל"ה רצה לשאת את זקנתו אשר על שמה נקרא גם ספרו. היא גרה בפראג, ולפי עדות נכדה, המחבר, היתה אשה נבונה יודעת ספר, ולמדה תמיד במדרש רבה שהיה שייך לה, וגם הרבה פעמים היא פירשה מקומות סתומים שלא כדעת "מתנות כהונה" - וגם התעסקה בפירושי מחזורים וסליחות ובפירוש רש"י לתורה ונ"ך, בתרגומים ובחכמות חיצוניות. אבל היא לא רצתה להינשא פעם שנית, וגם עלתה אח"כ לא"י אך נפטרה בדרך.

19 במדור משלים ומליצות, רפא, ב. הועתק מכת"י ע"י הרב מתתיה מונק הכהן אב"ד דק"ק קראיאנקע. סימונו בגיליון קמב, רפג, ב.

- היא העיר המקודשת ביותר. גם אופני הכלכלה טובים בה, דומים לאלו שבפראג. הוא ביקר בטבריא, ומעיר במכתבו שבעיר הזאת נמצא קבר יוכבד אם משה²⁰. בירושלים גומר השל"ה את חיבורו אשר עליו נדבר עוד לקמן. בעיר הזאת חי עד שנת שפ"ו.

בשנת שפ"ה קרה שאבן פארוק²¹ קנה לו בכסף מלא את נשיאות העיר הקדושה. מזימתו הייתה להוציא ע"י זה כסף מתושבי העיר. את מזימת לבו זאת הפיק ע"י מאסר חשובי העדה, אשר הוציאם לחופשי רק אחרי קבלו כסף פדיון הגון²². וכה מסופר, כי בשבת י"א אלול התנפלו פקידי אבן פארוק על בתי כנסיות שונים, ולקחו במאסר את חשובי העדה הספרדית והאשכנזית. ביניהם נמצא גם השל"ה. אחרי תשלום כסף רב עלה בידי הקהילה להוציא את השל"ה לחופשי ביום א' דר"ה שפ"ו, על מנת למלטו מירושלים.

אגב, כדאי להעיר שעל אודות אותו "כסף פדיון" מדובר הרבה בתשובות שונות של רבני הזמן ההוא²³. כנראה ניכתה הקהילה ממשכורתו של השל"ה את כסף פדיונו. היורשים רצו להכריח את הק"ק לשלם סכום המגיע לאביהם, ופנו בשאלות לרבנים שונים. השאלה נפסקה לזכותם²⁴. הפליטה [הבריחה] מירושלים הייתה אז קשה ביותר, כי הסביבה כולה הייתה מלאה שומרים אשר לא נתנו לאיש לצאת מחוץ לחומה. אך אחר חודשים אחדים הצליח השל"ה להימלט לצפת ומשם לטבריה, שבה

20 וכך כותב רבינו בסוף אגרות הנ"ל (דף רפב, ב): חידוש אחד אכתוב לכם שלא הייתי יודע ולא ראיתי בשום מדרש, כי יוכבד, אם משה רבינו עליו השלום, חייתה זמן רב, ונכנסה לארץ הקדושה, וקבורתה בטבריא היא. ראה גם בספר קברי אבות לר' מיכאל איש שלום (ירושלים תש"ח) עמ' 76, וכן בספר מצבות קודש בא"י לזאב וילנאי (ירושלים תשכ"ג) עמ' קמה.

21 שייח ערבי משכם, הכריז על עצמו כחליף על ירושלים. לאחר מעשיו האכזריים הודח בשנת שפ"ו.
22 *עייני בקול קורא מק"ק ירושלים משנת שפ"ח, נדפס בוויניציה, ותורגם לגרמנית בספר הארץ הקדושה (פרנקפורט תרי"א) לר' יהוסף שווארץ בעל ס' תבואות הארץ (ירושלים תר"ה). עמ' (ח"א) [תא] הע' 22.

23 בעניין גביית דמי פדיה ראה בשו"ע יו"ד סי' רנב סע' ד ובפסקי תשובה אות ד-ה וערוה"ש שם סע' י-יא; חו"מ סי' רסד ס"ק ה, ערוה"ש שם סע' יג; שו"ת הלכות למשה לר' חיים משה אמארייליו (שאלוניקי תקי"ב) הל' גולה ואבידה פי"ב. חלק מן המקורות הללו מובאים בספר 'שיעורי תורה לרופאים' לג"ר יצחק זילברשטיין (תשע"ב) סי' יז עמ' 208, במענה לשאלה דומה לגבי תשלום שכר לרופא שהתחזה כרופא מומחה.

24 *עייני בתשובת ר' אליעזר ארחא בתולדות חכמי ירושלים (לר' אריה ליב פרומקין עם הערות ר' אליעזר ריבלין, ירושלים תרפ"ח-תרצ"ג ח"ב עמ' 10 וכו'), שם נזכר מספר השבויים במנין חמישים איש. [ע"כ הע' רק"כ. ועי' תיאור מקוצר של כל העניין שם בעמ' 9 פסקא ב. אגרת הבקשה של ר' אליעזר ארחא מובאת בספר חרבות ירושלים (ויניציה שצ"ו), והיא מתארת בהרחבה את כל הפרשה, י"ל מחדש עם מבוא והערות ע"י ר"א ריבלין (ירושלים תרפ"ח)].

נפטר בשנת ש"ץ. עד היום נקרא שם ביהכ"נ על שמו, קברו נמצא ע"י קברי ר' יוחנן בן זכאי, ר' אמי ור' אסי, לא רחוק מקבר הרמב"ם.

בנו ר' שעפטיל הנ"ל מכנה את אביו בתארים "נשיא דא"י", "מרא דארעא-ישראל". ריבלין ב"תולדות חכמי ירושלים" ח"א עמ' קן בהע' 1 משער כי את השם "נשיא דא"י" קיבל השל"ה בתור אמרכל הכספים הנאספים בעד א"י. אך כמובן זו רק השערה, אשר ביחוד אין לבאר על פיה התואר השני. הוא יתבאר אולי כ"רב הכולל דירושלים", ובתור זה כ"רב ראשי" (מרא דאתרא) דא"י. ואולי כך יש להבין גם את התואר הראשון.

הספר "שני לוחות הברית", מהותו וערכו

כנזכר לעיל כתב ר' ישעיה את ספרו של"ה בייחוד בשביל בניו וצאצאיו^{25*}.

ר' ישעיה התחיל חיבורו בשנת ש"פ, ולפי דברי בנו בהקדמה ל"ווי עמודים" (ב, ב) גמרו שתי שנים אחרי היכנסו לא"י²⁶. לפי זה תהיה שנת "השבועה לפ"ק" הנזכרת

25 *כנזכר בהקדמתו עצמו ב, ב ובהקדמת בנו ר' שעפטיל להוצאת השל"ה (ראה בהע' הבא), ובזה סרה תמיהתו של גרעץ [כאילו מדובר בשמועות בלבד שהשל"ה כיוון את ספרו לצאצאיו. ש"ב] בספרו הגרמני כ"ב פ"י עמ' 130. וכך מובא בשער הפנימי: אני אני המדבר בן המחבר שבתי הנקרא שעפטיל בן הרב הגדול איש אלהים מהור"ר ישעיה סג"ל יצ"ו מרא דארעא ישראל, נודע ומפורסם בקרב כל ישראל רום מעלת כבוד אבא מורי יצ"ו כי גדול ליהודים, בתלמוד גדול ובמעשה גדול, למד תורה הרבה, והרביץ תורה בישראל והרבה ישיבה והרבה חכמה, והעמיד תלמידים הרבה למאות ולאלפים בכל תפוצות ישראל. וזאת תורת האדם, רצוני לומר חלק הנגלה מהתורה דהיינו בתלמוד והפלפול והפוסקים. אמנם גם בתורת ה' היה חפצו, שהוא חלק הנסתר מהתורה ברזא ורזא דרזין, ונפשו חשקה בהם, ולא היה מוסרם רק לצנועין בעלי יחידי הסגולה. במעשה גדול גדולים מעשי, והתלמוד גדול שמביא לידי מעשה. היה לומד ומלמד לשמור ולעשות... היה מוכיח גדול בדור ובהתעוררת מופלא, ורבים השיב מעוון וזיכה את הרבים. ואם היטיב לאחרים, קל וחומר בנו של קל וחומר שהיה טוב לדידיה דהיינו לבניו ולזרעו אחריו, והיה תמיד מוכיח את בניו ואת ביתו לשמור את דרך ה' ולהיות דבוק בו יתברך. על כן כשעלה במחשבתו לעלות לארץ ישראל היה זריז, והתחיל לחבר חיבור לבניו וצאצאיהם וצאצאי צאצאיהם עד עולם, למען יהיה להם ספר זכרון כולל קיום המצות ודקדוקיהן והכוונה בעשייתן בידיעת סודיהן, כי זה הדבר מביא התלהבות הלב לעבוד את ה' בשמחה ובטוב לבב, ולהיות זהיר וזריז ויעבוד מאהבה. ועל זה רמזה התורה למען תשכילו את אשר תעשון, שישכיל טעם פעולות המצות הנעשים, וידע סוד ה'. אחר כך החיבור הזה כולל כל דיני המידות והנהגות החמודות וכל דרכי תשובה וברוח ובגובה.

26 ראה בהקדמת הגאון בן המחבר בספר ווי העמודים ח"ד עמ' קיג אות ס (ב, ב): ...ובטרם צאתו מאוהלו ומארץ מולדתו, התחיל לחבר ספר הנכבד והנורא הזה כדי לצוות את ביתו. ומתוך ענוותנותו לא הטריח את בניו להדפיס אותו, אך קדשנו במצותיו וציוונו למלא שאלת מי שיבקש להעתיק הספר הזה ללמדו חסידותו. ומאחר שבעל הדרך ירט לנגדו להבהיל אותו, להוציא מחשבתו לפעולתו, לאור בארץ החיים אור תורתו, בכך לא נגמר הספר בחוץ לארץ, כי אם

בסוף החיבור מהשל"ה עצמו²⁷ השנה שפ"ג, והה' הראשונה היא ה' הידיעה. השנה הזאת - כלומר שפ"ג - נזכרת גם בחיבור עצמו (על אודות זה ראה בדברינו לקמן) בדברי המחבר על שנת השמיטה. אך הקושי הוא כי בנו מזכיר גם בחדא מחתא שאביו נפטר שנתיים אחר גמר חיבורו, וכפי שהזכרנו לעיל יצא מירושלים לצפת בשנת שפ"ו וחי עוד כחמש שנים. לכן כנראה יש בזה טעות או מצד הדפוס ("שתי" במקום "שבע") או מצד אחר.

חיבורו "שני לוחות הברית" יצא לאור ע"י בנו ר' שעפטיל בשנת ת"ח (1648), ופעם שנית בשנת תנ"ח (1698; באותה הוצאה השתמשנו גם אנו לצורך מאמרנו זה)²⁸. עד היום ראו אור עולם הרבה הוצאות החיבור הנ"ל. גם נעשו ממנו קיצורים שונים, ביחוד מחלקו הראשון²⁹. בקיצורים הללו נשמט על פי הרוב חלק הקבלה שבספר. הספר הזה, היקר והאהוב על כל ישראל³⁰, הוא כאנציקלופדיא של תורת היהדות;

בירושלים שתי שנים אחר ביאתו. ומה' הייתה זאת לזכותו, שהיה ניתק לראי"ה גנזי אוצרות דברי פי חן קבלת איש האלהי החכם השלם הרב הגדול מהר"ר יצחק לוריא זצ"ל בצרור החיים צרורה נשמתו, ולא היו נראין לשום אדם עד בוא אבי אדוני ז"ל לאוצרתו ולביתו, כי שם תקע אבי ז"ל חנייתו ודירתו, והיה לומד בהם מראש עד סוף כדי להגיע לתכליתו, בגין דא צריך אני להודיע טבעו של זה הספר הקדוש והטהור. הספר ההוא נחלק לשלושה ראשים...

27 כך בדפוס אמשטרדם בדף תכב, ב, ובסוף מהדורת ורשה תר"ץ. אולם בדפוס פיורדא (תקכ"ד) צויינה במקום זה שנת תקכ"ד.

28 אמשטרדם ת"ח, ושנית שם בשנת תנ"ח. מהדורה נוספת היא של וילהרמס-דארף (Wilhermsdorf) ליד פיורדא, בדפוס פיורדא משנת תקי"ז. במהדורת תנ"ח גם צורף מפתח תוכן ארוך "טבלא של ש"ש" פרי עבודתו של ר' ירמיה ב"ר יעקב מברלין. עוד לפני כן (פ"פ דאדר תמ"א) כבר פירסם ר' שמואל צורף סג"ל מק"ק פוון ספר "מצרף לכסף", מפתחות ומראה מקומות לכל חלקי ספר שני לוחות הברית.

29 קיצור שני לוחות הברית ראה אור בשנת תפ"א באמשטרדם, ובשנת תפ"ג בפרנקפורט דמיין.

30 ונציין כאן מספר ענינים המוכרים לציבור כיום: א. תפילת השל"ה על בנינים, ח"ב מסכת תמיד נר מצוה עמ' תקיב סי' קלב-קלג (רנח, ב). ב. היחס למשא ומתן באמונה: מסכת חולין פרק נר מצוה ח"ב עמ' טז סי' נט (קיד, ב): ...וואף שמשא ומתן באמונה הוא מצוה גדולה, מכל מקום אל יאבד זמנו בזה. לא מיבעיא תלמיד חכם פשיטא צריך לראות שתהא תורתו קבע ומלאכתו עראי, אלא אפילו בעלי בתים אשר יראת אלקים בלבם, ישכילו ויבינו לאחריהם ויקיימו טוב תורה עם דרך ארץ (ראה אבות פ"ב מ"ב). ודורשי רשומות נתנו סימן וכו'. ג. תפילת השל"ה על פרנסה, שם סי' ס (קיד, ב): וכשהולך למשא ומתן יאמר, לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה אני הולך בעסק זה, ואני בטוח שהשם יתברך ישלח לי פרנסה וריוח מזה העסק, והעסק הזה הוא סיבה שעל ידו ישלח ה' ברכה בכל מעשי ידי. וכשיתן לו השם יתברך שגייע לו ריח, אז יזכור בהשם יתברך, ויתן לו יתברך הודיה וכו'. ד. דיבור בענייני משא ומתן באמונה, ח"א עמ' שצו סוף סי' כב (קח, א) סוף עמוד שתיקה: ...ודיבור ההכרחי יש הוא בעסק משא ומתן באמונה, קרוי דיבור של מצוה, כי טוב תורה עם דרך ארץ (אבות פ"ב מ"ב). ויהיה כוונתו לשם שמים, שעוסק במשא ומתן כדי שהעוני

חלק גדול ממנו הוא כמעט מאסף מדברי מחברים ארוכים. ביחוד שימשו יסוד למחברנו בחיבורו כתבי גדולי המקובלים. הוא היה כנראה הראשון שהשתמש בכתבי ר' יצחק לוריא ז"ל [חי בצפת משנת רצ"ד-שי"ב ונודע בשם האר"י הקדוש] אשר עד אז טמונים היו בכתבי יד ושמחברנו מצאם³¹. מלבד השתמשו בכתבי המקובלים נסתייע הרבה בכתבי הרמב"ם. ככה מכיר הוא בי"ג עיקרים של הרמב"ם ומבאר אותם בדרך הקבלה, כמו כן, למרות השגותיו של הרמב"ן ז"ל על מניין המצוות של הרמב"ם ז"ל [מעל ל-300 איזכורים] הוא מונה בספרו את מנין המצוות דווקא על פי ספר המצוות של הרמב"ם³², אך לתורת הפילוסופיה בתור מדע כשלעצמו התנגד השל"ה³³, אעפ"י שבמקומות אחדים השתמש גם במסקנותיה (עיין למשל בשל"ה דף סה, ב ו-סז, א³⁴).

לא יעבירנו על התורה חס ושלום, ואז שכרו הרבה. ה. תיקון ליל שבועות - מסכת שבועות עמוד התורה ח"ב עמ' רמט ס' ד (קעט, ב): וסדר הלימוד של זה הלילה כבר נתפרסם ונודע לרבים על ידי הקונטרסין (של כתבי האר"י הק') שנתפשטו. והמנהג הזה נתפשט בכל ארץ ישראל ובכל המלכות... ומאחר שהוספתי גם כן נופך משלי בעניין סדר לימוד זה הלילה, על כן ארשום הכל ביחד וכו'.

31 ראה לעיל סוף הע' 26.

32 *עיי' ח"ג עמ' ה, הקדמת תורה שבכתב סי' כ (רסו, א): ואני בעוניי בחרתי לילך ולמנות בדרך הרמב"ם, ושלא לנטות אנה ואנה, כי בו בחר ה', וחננו בבניה דעה והשכל לאסבורי מילתא בטעמא, וטעמו ונימוקו עמו, והשריש כולם בי"ד שרשים אשר הקדים למנין המצות שלו. ושם ביאר באר היטב את שראוי למנות ואת שאין ראוי למנות. ואף שהרמב"ן ז"ל עשה איזה השגות על זה, יש מהחכמים שבאו אחריו וסלקו תלונותיו, באופן ששרשיו מרובין ואפילו באות כל הרוחות שבעולם ונושבות בהן אין מזיזין אותן ממקומן (על פי אבות ג, יז). ומי שחלק לו ה' מהחכמה, ימצא על הרוב שהרב בעצמו בי"ד שרשיו שמר את עצמו מאיזה השגה, ותיקן בדבריו הנעימים. וכן מאיזה השגות של הסמ"ג תמצא שכבר סילק את עצמו מתלונותיו, כאשר נזכיר. ויען שהסמ"ג טרח עצמו מאוד במנין המצות, וחיבר על זה ספר נחמד רם ונישא, ובא לסתור איזה ממנין של הרמב"ם ביד רמה מכח התלמוד, על כן המצורך לשית לב על דבריו, וכגון דא צריך אני להודיע ולבאר על בוריו, להראות לכל כי רבינו משה מיימוני אמת ותורתו אמת.

33 *במכוון הטעמתי זאת, כי רבים רואים בהתנגדות השל"ה לפילוסופיה התנגדות לרמב"ם, אך באמת אין נכון בפיהם, ואעיר רק על דברי התשבחות הנוכרות בספרו בדפים רמו וכו' אשר בהם אומר כי רוח אלקים מדברת מתוך פיו של הרמב"ם ובו בחר ד' לרבנו בבניה דעה והשכל, ור' משה בן מימון אמת ותורתו אמת וכו' וכד' לרוב. וע' בהקדמה לשל"ה השלם עמ' לד.

34 של"ה ח"א עמ' רמה אות א' (סז, א) שער האותיות אות יו"ד יצר טוב: א. הפילוסופים חלקו תשוקת האדם נמצאות משלושה עניינים: טוב, ומועיל, וערב. ענין 'ערב' הוא גוף המתאוה לדברים ערבים ומתוקים, כגון חשק האכילות והבעילות, וכל התאוות, אף שברביבים הם מזיקים לגוף (רמב"ם הל' דעות פ"ד הט"ו והי"ט), מכל מקום חמדת וחשקת הגוף העכור אליהם. 'מועיל', נקרא מי שמתחכם ביותר, ומניח הערב' מאחר שהוא רע לו להבריאות, ואוחז המועיל מה שמועיל

השל"ה מציע גם סדר לימוד מתוקן לילדים (עיין בספרו דף קפא³⁵). בראש וראשונה צריך - לפי דעתו - לעבור על כל התורה ונ"ך, לא לפי פרשת השבוע זעיר שם, רק כולה מהחל עד כלה. יש גם ללמוד הדקדוק, כי התרגום לחוד בלי הבנת תורת התרגום ללא הועיל הוא. אחרי זה בא המועד ללמוד המשנה, ובגמור הנער את כולה אך אז יכול לעבור לש"ס ופוסקים.

הספר אשר הועד בתחילתו לבניו ותלמידיו, והמכיל בתוכו כל היקר והקדוש ליהודי, מכיל בתוכו גם סייגים וגדרים שונים. מתחילה לא רצה בנו להוציאו לאור, אך בראותו כי השל"ה התיר לתלמידיו לעשות העתקות מהספר גמר להדפיסו, באומר כי בין כך וכך כבר נפוץ ספר אביו ע"י תלמידיו לאלפים בכל קצווי תבל.

בעיקרו נחלק הספר לשני חלקים: א. "דרך החיים". ב. "לוחות הברית". שניהם יחד נקראים "שני לוחות הברית". ספרו "דרך החיים" מתחיל במבוא גדול הנקרא "תולדות אדם", ואשר בו ידובר על ערך האדם בכלל והאישי הישראלי בפרט. אחריו יבוא שער בשם "עשרה מאמרות", המכיל שני פרקים. בפרק ראשון יתואר חובת האדם ועבודתו לבוראו, יסודותיה וחלוקיה, כגון יחידות ה', יחידות האומה וכו' וכו'. בפרק השני הנקרא "שער האותיות" ימנו ויתבארו על פי סדר א"ב מידות שצריך האדם להתנהג בהן, אחריו יבוא שער הנקרא בשם "עשרת הדברות" ובו יאמרו היסודות אשר עליהם העולם עומד ומתקיים (כמבואר בפרקי אבות א, ב ו-יח) - תשובה, תפילה, צדקה ואמונה. חלוקת השער הזה היא לעשר מסכתות. שמה של כל מסכת אשר בה יתואר

לגופו, וזה הוא יותר במעלה, מכל מקום אינו דבר נצחית, כי לבסוף בבוא זמן חליפתו, איננו, כי לקח אותו אלהים. הדרך השלישי, הוא תשוקת וחשקת הצדיקים הגמורים, דהיינו לידבק בהתורה והמצוות כל ימי חייו, ולעשות הטוב בעיני ה', זהו נקרא 'טוב'. נמצא, יצר רע הוא הקצה האחרון, אשר נמשל כבהמה והולך אחר ה'ערב', והרע מכלה את עצמו, ויצר טוב הוא הקצה העליון המתדבק בטוב. וחלק המועיל הוא בינוני, אם אדם הולך אחר המועיל כדי שיהיה בריא, ויחיה חיי הבל זמן ארוך, זה נוטה ליצר הרע. ואם הולך אחר המועיל כדי שיהיה בריא ויוכל לעבוד עבודת הקודש, זה נוטה ליצר טוב, ובה יבחר האדם.

35 וז"ל שם במסכת שבועות זמן מתן תורתנו, בהתעורר על כמה עניינים מתלמוד תורה (פרק נר מצוה, עמ' רנג אות כג): "ולמדתם את בניכם" (עפ"י דברים יא, ט) כסדר הזה: הנער כשיתחיל ללמוד מקרא לא יזוז עד גמר תורה ונביאים וכתובים היטב היטב. לא ידלג מפרשה לפרשה של שבוע, רק זה אחר זה, ולא יזוז משום פסוקים עד שידע הנער פירוש המילה עם הפעולה והחיבור, דהיינו ביאור הפסוק. וגם חלק גדול מחכמת הדקדוק טוב ללמוד בעודו נער, שאז כתובים על לוח לבו והם לזכרון תמיד. אחר כך משניות כולם מן שיתא סדרא שיהו שנונים בעל פה, ואחר כך התלמוד באורך ורוחב, ופוסקים, ואז "מלאה הארץ דעה" (ישעיה יא, ט). ע"כ. ובהמשך באות כד נגד המושג "בין הזמנים": "...ועיקר הכולל הכל, יהיה נעקר ונשרש מן העולם השם של "בין הזמנים", לא יזכר ולא יפקד, רק כל העתים שוים לטובה, יתנהגו במנהג אחד לתורה, כמו שכתוב (יהושע א, ח) והגית בו יומם ולילה.

אחד היסודות הללו הוא על פי ימי השנה הפשוטים או הנחוגים (כגון מסכת חולין, שבת, פסחים וכו' וכו'). כל מסכת תתפרש לשלושה מאמרים: א. "נר מצוה" אשר בו יבוארו דיני היום (במסכת חולין גם דיני משא ומתן). ב. "תורה אור" אשר בהן יבואר הכל בדרך סוד. ג. "דרך חיים תוכחת מוסר" שבהם תבוארנה המצוות בדרך רמז, וגם יובא המוסר הנודע היוצא מהן.

החלק השני מהספר - "לוחות הברית", נחלק ל"תורה שבכתב" ול"תורה שבעל פה". ב"תורה שבכתב" מדבר המחבר על הנושא הכי חשוב שבכל סדרה [פרשה] ומנין המצוות שבה. גם בחלק הזה שמר המחבר על חלוקת הפרקים לשלושה מאמרים, "נר מצוה" "תורה אור" ו"דרך חיים תוכחת מוסר". ב"תורה שבעל פה" מביא ומבאר המחבר כללי הגמרא והפוסקים הראשונים. לבסוף יבוא עוד שער נוסף בשם "עשרה הילולים", שבאמת על פי תוכניתו הראשונה של המחבר עצמו הוא שייך יחד עם ה"עשרה מאמרות" ו"עשרת הדברות" לחלק הראשון. בשער זה מובאים דברי מוסר בחרוזים על פי השערים שב"חובת הלבבות". מלבד זה מפוזרות עוד על פני כל אורך הספר דרשות המחבר מימי בחרותו³⁶. בגלל זה, וגם בגלל הנושאים הלא נכונים המודפסים בראשי הדפים, קשה למצוא את הסידור הנכון של הספר. בגלל דבריו האמיתיים והקדושים הכתובים ברגש מוסרי נשגב נקרא הספר בפי העם בשם "השל"ה הקדוש".

חיבתו של השל"ה לארץ ישראל³⁷

על אהבתו הגדולה של בעל השל"ה לארץ ישראל מעיד קטע זה מספרו: "ובספר חרדים נאמר³⁸ וצריך כל איש ישראל לחבב את ארץ ישראל ולבוא אליה מאפסי ארץ

36 כמובא בשל"ה בהקדמת בנו בשער הפנימי: וקים לי באבא מורי זצ"ל כי עיקר מחשבתו בחיבור הזה היה לזה שיצא להוכיח ולהדריך בדרך טוב... על כן קרא שם החיבור דרך חיים על שם 'דרך חיים תוכחת מוסר' כמו שנראה בהקדמתו... כי בא לבאר הכל על פי פשטים חשובים בתורה שבכתב ובתורה שבעל פה... ובשביל רוח תוכחת מוסר הכניס בחיבור הזה דרשותיו שהיה דורש טוב בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסוכות ובראש השנה וביום כפורים ובבין המצרים וכאלה, דרושים הם לכל חפציהם מה שדרש כשהיה מר ינוקא וכשהיה מר קשישא כולם שווים לטובה. ע"כ. דוגמאות לך הן דרשותיו לשבת הגדול ח"ב עמ' קעא מאות רנה (מסכת פסחים מצה עשירה, קנא, א); לפרשת מטות, מסכת תענית תורה אור, רג, ב (אות סג); לפרשת ויקהל-פקודי ופרשת פרה, תורה שבכתב ח"ג עמ' רמד אות יב (שלג, א), או לפרשת במדבר, תורה שבכתב ח"ג עמ' ש אות יח (שמו, ב) ועוד.

37 זהו ההמשך הרביעי והאחרון של דברי הרב כהנא.

38 ח"ב עמ' שפד אות תנח (קה, ב), בספר חרדים לר' אליעזר אזכרי (מהד' ירושלים תשי"ח) הל' מצות לא תעשה התלויות בא"י ואפשר לקיימן בזה"ז, פ"ב עמ' קצו.

בתשוקה גדולה כבן אל חיק אמו, כי תחילת עווננו, שקבע לנו בכיה לדורות - יען מאסנו בה, שנאמר: וימאסו בארץ חמדה וכו' וכו', ולפיכך היו האמוראים מנשקים עפרותה ואבניה בבואם אליה".

ואהבתו זו לארץ ישראל שקיננה בלבו הוציא השל"ה לפועל במסירת נפש לא מעטה. מכיון שאהבתו לאה"ק התלקחה בלבו, לא היה דבר בעולם יכול למונעו מלהוציא אהבתו זו לפועל. לא השגיח אפילו בבנו יחידו מחמד נפשו, בבנו זה הרך בשנים והיתום מאמו, אשר בהישארו פה בגולה אחרי עלותו הוא ארצה תכפל יתמותו עוד יותר. כאחד הקדושים הגדולים שדרכם להבליג על כל רגשותיהם המונעים אותם מלבצע את מחשבתם הקדושה לפועל - השליך השל"ה את הכל אחרי גוו ועלה ארצה.

מעניינים בזה דברי בנו ר' שעפטיל בהקדמתו ל"ווי העמודים", שכותב בין יתר דבריו³⁹: "כשנסתלק ידידי (אביו) מביתו, הייתי צעיר לימים ושנים, ובער אנכי מאיש ולא היה לי בינת אדם באותן הימים וכו', כי כוונתו היה להעלים ממני יציאתו, כי נפשי היתה קשורה בנפשו, עד שנתגלה לי מפי האומרים - היום למחר אקח אדוניך מעל ראשך [על פי מ"ב ב, ג]. וכשקרבו הימים אחזתיו ולא ארפנו, בהרימי קולי: אבי, אבי, למה אתה עושה לי ככה, להשליכני אחרי גויך?! וענה ואמר לי אבי: מה אעשה לך בני - גזירה היא מלפני!

עד כמה גדול ערכה של א"י בעיני השל"ה יש לראות גם ממאורע אשר עליו יסופר בספרו עמ' רפה אות קטז (עז, ב): השנה הראשונה אחרי היכנסו לארץ ישראל, שנת שפ"ג, הייתה - לפי חשבוננו של הרמב"ם - שנת השמיטה, והנה רבו המעוררים נגד החשבון הזה. כ"ד שנה לפני זה דנו כבר בדבר, אבל המנהג הזה נתקיים אז ע"י רבני ירושלים, צפת, דמשק וכל סוריא. כשישים שנה אח"כ נמצאו עוררים חדשים, ועוד פעם נתקיים המנהג על ידי רבני צפת, ירושלים, סלוניקה וקונשטנטינה. לפי כל הפסקים הללו הייתה שנת שפ"ג שנת השמיטה. והנה שרר אז בארץ רעבון גדול ועניות נוראה, ורבים וגם שלמים חיפשו אחרי הקלות בדיני שמיטת קרקעות. אך השל"ה לא רצה לקבל קולות הללו לעצמו, באומרו שהוא מחויב לשמור על המצוות התלויות בארץ יותר מתושבי הארץ התמידיים, לולא זאת תהא ישיבתו בארץ מצוה הבאה בעבירה. ולא עוד, אלא שכל העולה לא"י צריך לעלות רק כדי שתהיה לו האפשרות לשמור המצוות, ולבוא לידי חובת המצוות התלויות בארץ. כל אדם מחויב לחפש אחר האפשרות לקיים המצוות (למשל, ללבוש בגד בעל ארבע כנפות כדי להתחייב במצות ציצית), וכן הדין גם בנוגע לא"י, כל יהודי מחוייב לחפש אחר אפשרות קיום מצות התלויות בארץ, אשר לפי דעת השל"ה גם היום מצוותן וחיובן

מדאורייתא. דעת ר' חיים כהן, המובאת בתוספות כתובות קי בד"ה "הוא אומר", ועיין בשל"ה דף קה, א (ח"א עמ' שפד אות תנד) "דעכשיו אינו מצוה לדור בא", כי יש כמה מצוות התלויות בארץ, וכמה עונשין דאין אנו יכולים ליהרר בהם ולעמוד עליהם" - היא לפי השל"ה דעת יחיד^{40*}, והוא מראה לדעת שגם הנימוק שעליו דעה זו מסתמכת מופרך הוא מעיקרו, כי על כגון זה נאמר "צדיקים ילכו בם" וכו' (הושע ו, י), והשל"ה מחליט, שאדרבה על כל אדם מישראל לדור דייקא בא"⁴¹. רק אנשים אשר בשבילם החיים בא"י כרוכים בסכנת נפשות, או שעניין הפרנסה קשה להם שם במאוד עד שיש לחוש שאי אפשר יהיה להם לשמור המצוות התלויות בארץ - רק אנשים כאלו פטורים ממצות הישוב. השל"ה מוכיח קשה (בספרו רמט, א אות פה) את כל אלה הבונים להם בתי חומה וארמונים בחו"ל⁴², כאילו ח"ו חדלו מלקוות

40 *המהרי"ט בתשובותיו וחיידושו מוכיח שבאמת אלו אינם דברי ר"ח כהן, רק תלמיד טועה כתבם (מובא בפתחי תשובה ס"ק א לשו"ע אה"ע סימן עה). אכן נמצא בשו"ת מהר"ם בר ברוך מרוטנבורג בהוצאת חברת "מקצי נרדמים" שהיו מלבד זאת גאונים אשר לא היה לרוחם שיעלו לא"י מנימוקים הדומים לנימוקי ר"ח כהן, ע"כ הע' רק"כ. [וז"ל המהרי"ט בשו"ת ח"ב יורה דעה סי' כח: ...כתב הרא"ש בתשובה סוף כלל י"ב וז"ל, ששאלת בעניין שנדר ללכת לא"י... ומצאתי בתשובות המהר"ם סי' קצ"ט שכתב בלשון הזה, ועל כי ראיתי שיש בני אדם באים לחלק בין בזמן הזה בין בזמן הבית צריך אני לבאר דאין לחלק בזה, דהא אמרינן בירושלמי בשלהי כתובות וכו' עד נ"ל דברייתא דכתובות בזמן שישראל שרויין על אדמתן וההיא דירושלמי בזמן הזה ואפ"ה כופין את האשה לעלות. ע"כ. ומכאן אתה למד שדברי ה"ר חיים אינן מיסוד התוס', כי מי לנו בקי בדברי התוס' ממהר"ם והרא"ש ז"ל. והאיר את עיני שמצאתי בהגהות מרדכי כלשון הזה כתוב, רבינו חיים כהן בתשובה דה"מ בימיהם שהיה שלום אבל עכשיו שהדרכים משובשים אינו יכול לכופה דהו"ל כמו חפץ ההולכה למקום גדודי חיה ולסטים, ואפילו אם יעמיד לה ערבים מגוף לממון ערביך ערבא צריך. ע"כ. הרי שתשובת ה"ר חיים כהן ז"ל לא באה אלא מטעם סכנת הדרכים, ומ"ש בתו' דאין מצוה לדור בא"י הגהת תלמיד היא, ולא דסמכא היא כלל.]

41 וכך גם כמו שמובא בספר חרדים פרשת מצוות עשה התלויות בארץ ישראל פ"א סוף אות טו (עמ' רנה) כמו שמביא השל"ה באות תנו, וע"ע בהמשך דבריו: מצוות עשה מן התורה לדור בא"י שנאמר וירשתה וישבת בה, ואז"ל שמצוה זו שקולה כנגד כל מצוות התורה, ואמרו כל היוצא מא"י ודר בחו"ל יהיה בעיניך כעובד ע"ז שנאמר כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמור לך עבוד אלהים אחרים. ואיתא במסכת בתרא (צא, א) אמר רשב"י דאלימלך ומחלון וכליון נענשו מפני שיצאו מא"י לחו"ל, שנאמר ותהום כל העיר אליהם ותאמרנה הזאת נעמי, אמר ר' יצחק אמרו חזיתם נעמי שיצאת מא"י לחו"ל מה עלתה לה. אמר ריב"ק ח"ו, שאפילו מצאו סובין לא יצאו, ומפני מה נענשו מפני שהיה להם לבקש רחמים על בני דורן ולא בקשו. מתרי"ג לרמב"ן ולרשב"ץ. ע"כ.

42 וז"ל שם בסוף מסכת סוכה, פרק דרך חיים תוכחת מוסר אות פה (רמט, ב): והואיל ואתא לידי דבר זה, אודיע מה שבליבי היה בווער תמיד, כשראה ראיתי בני ישראל בונים בתים כמו מבצרי השרים, עושים דירת קבע בעולם הזה ובארץ הטמאה. ואף שאמרו רבותינו ז"ל (מגילה כט, א) עתידים בתי צדיקים שיבואו לארץ ישראל, מכל מקום כוונתם היא להיות להם נחלה להנחיל לבניהם כאילו הייתה זו הנחלה לו ולזרעו וזרעו עד עולם. וזה נראה חס ושלום כהיחס

לגאולה, וכאילו רצו לבנות להם משכנות בטח בגולה.

אכן כל האמור כאן נוגע רק למצוות התלויות בארץ. אולם גוף קדושת א"י שלעצמה היא גורם חשוב גם לקיום כל יתר המצוות שבתורה, כי הן מקבלות ערך יותר גדול בהישמרון בארץ. ובזה הוא הולך בשיטת הרמב"ן על פי הספרי (מובא בביאורו לויקרא יח, כה ודברים יא, יח) שאדם הראשון היה אחרי יצירתו קדוש, ואחרי חטאו בא ישראל במקומו כשליח כל האנושיות, וכן באה א"י במקום גן עדן אשר ממנו גורש אדם הראשון, וגם כיום אפילו בחורבנה עדיין הקדושה של גן עדן חופפת על הארץ הזאת. כי כמו שעם ישראל נבחר ע"י הש"י מכל האומות, כן נבחרה גם הארץ מכל התבל, ורק ע"י הישיבה בארץ הנבחרת נעשה עם ישראל לגוי אחד.

וזהו לשונו שם בעמ' שפג אות תנב [קה, א]: "קדושת המקום נוהג בארץ, זכר לדבר בבריאת אדם שהיה קודש ויניחיהו בג"ע, וכשקלקל וגורש מג"ע ונתקן באומה ישראלית הנקראים אדם ע"י התורה נתן להם ארץ הקדושה שהיא מקודשת מעין קדושת ג"ע, וכמ"ש ביחזקאל הארץ הנשמה הלזו (עיי"ש לו, לה) תהיה כג"ע. ואף עתה בחורבנה מ"מ היא בקדושתה, והיא ארץ אשר ה' דורש אותה. וארץ העמים ארצם טמא".

ובהמשך (בע"ב): "הפליגו חז"ל במאוד שם בסוף כתובות: ת"ר לעולם ידור בא"י אפילו בעיר שרובה גוים ואל ידור בחו"ל אפילו בעיר שרובה ישראל, שכל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלקים וכל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלקים, שנאמר "לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלקים" - וכי כל שאינו דר בארץ אין לו אלקים? - אלא לומר לך, כל הדר בחו"ל כאילו עובד ע"ז"ו וכו'. וברייתא זו מיירי אפילו בחורבנה, כמו שהזכיר ברישא אפילו בעיר שרובם גוים, וזה ודאי לא היה בישובה בזמן הבית".

ולהלן עמ' שפז אות תנח [קה, ב]: גם הקרובים והרחוקים אשר חוצה לה ראויה להם שיהיו נכספים ותאבים אליה⁴³. כי כשם שבחר בהם כך בחר בא"י ויחד אותה להם, ואין נקראים גוי אחד אלא עמה, שכך פירש רבי שמעון בן יוחאי (זהר ח"ג דף צג ע"ב) על מקרא שכתוב (ש"ב ז, כג) 'ומי כעמך כישראל גוי כאחד בארץ'⁴⁴. ומצינו

הדעת מהגאולה. על כן בניי יצ"ו, אף אם יתן ה' לכם עשירות גדולה, בנו בתים כפי הכרח צרכים ולא יותר, ולא תבנו מגדלים וחומות בגאווה וגדולה, רק להיות לכם מדור לפי כבודכם וחדרים להתבודד בהם לתורה ולתשובה. צאו וראו מה ציוה יונדב בן רכב לבניו 'בית לא תבנו וגו' כי באהלים תשב' וגו' (ירמיה לה, ז). וזה אין שייך האידינא לישיב באוהלים, רק זה אומר להניח הבניינים המפוארים יותר מכדי צורך הכרח הדירה וחדרים לכבוד התבודדות לשמו יתברך.

43 המשך מתוך הקטע שהוזכר לעיל בהע' 24.

44 וז"ל הזהר שם: ...ת"ח מועדי ה' אשר תקראו וגו' לזמנא כלא לאתר חד ולאשתכחא כלא בשלימו ברזא דאחד ולמהוי ישראל לתתא (בזווגא חדא) גוי אחד בארץ, תינח קודשא בריך הוא בכנסת ישראל דאקרי אחד ישראל לתתא דאינון זמינין כגונא דלעילא במה יקרון אחד, אלא בירושלם

במדרש⁴⁵ (ב"ר פרשת לך לך לט, ח) שהקב"ה אמר לא"א פעם ראשונה שילך לא"י ויראנה ויחזור, ואחר שחזר לא נתן לו רשות לחזור לא"י עד חמש שנים, ואותן חמש שנים היה משתוקק לחזור ללכת, והוא אמר זה הפסוק (תהלים נה, ז): מי יתן לי אבר כינה, אעופה ואשכונה והנה ארחיק נדוד אלין במדבר סלה, מוטב ללון במדברות של א"י ולא ללון בפלטטריות של חוצה לארץ. והיה תאב, ומשהורשה כתיב וילך אברם כאשר דבר אליו ה', וקודם בואו אל הארץ לא היה משתוקק, אבל אחר שבא פעם ראשונה וראה במראה הנבואה יקר תפארת קדושת הארץ אז נכסף נכסוף. וממנו נלמוד לדורות אנחנו יוצאי חלציו להיות נכספים כמוהו, אעפ"י שיושבים בצער על מנת כך נהיה שמחים ביסורין.

קדושת א"י דומה לקדושת בית המדרש, אך גדולה עוד ממנה. השל"ה מייעץ לאיש אשר אין בידו לעלות ארצה, "להתבודד בד" אמות של הלכה"⁴⁶. אמנם למי שיש בידו לדור בא"י ולהתבודד שם במקום קדוש, זה מגיע למדרגת "קודש קדשים". באופן דומה מבאר הוא את הפיסקא "כל המהלך ד' אמות בא"י מובטח לו שהוא בן עולם הבא" (כתובות קיא, א), "כל המהלך ממדרגה למדרגה בד' אמות של הלכה ומשתלם בלימודו בא"י הרי הוא מובטח שהוא בן עוה"ב (בספרו דף רעז⁴⁷), הישיבה בא"י

דלתתא יקרון ישראל אחד מנא לן דכתיב (שמואל ב ז, כג) גוי אחד בארץ. ודאי בארץ הם גוי אחד, עמה אקרין אחד, ולא אינון בלחודייהו דהא ומי כעמך ישראל גוי אחד סגי ליה, אבל לא אקרין אחד אלא בארץ בזווגא דהאי ארץ כגוונא דלעילא. ע"כ.

45 וז"ל המדרש בבראשית רבה פרשת לך לך פל"ט סי' ח: רבי יהודה ורבי נחמיה, ר"א לך לך שתי פעמים... מה הטל הזה סימן ברכה לעולם, אף אתה סימן ברכה לעולם, הה"ד (תהלים נה, ז) ואומר מי יתן לי אבר כינה אעופה ואשכונה. למה כינה, ר' עזריה בשם רבי יודן אמר לפי שכל העופות בשעה שהם יגיעים הן נחין על גבי סלע או על גבי אילן, אבל היונה הזו בשעה שהיא פורחת ויגעה קופצת באחד מאגפיה ופורחת באחד מאגפיה, (תהלים נה, ח), הנה ארחיק נדוד, נדוד טלטול אחר טלטול, אלין במדבר סלה. מוטב ללון במדברות של א"י ולא ללון בפלטטריות של חו"ל, וא"ת שלא גהץ אברהם ושמח על דיבור המקום, ולמה לא יצא, שעדיין לא הורשה, אבל משהורשה וילך אברם כאשר דבר אליו ה' וילך אתו לוט. ע"כ.

46 וז"ל בדף קו, א בשער האותיות אות הקו"ף - קדושת המקום (עמ' שפה אות תסג): ומי שלא זכה לקבוע דירתו באדמת קודש, או הוא אנוס, יש לו תקנה מדוגמת מקום קודש, להיות לו מקום ארבע אמות של הלכה, התבודדות להתבודד עם אלהיו. וכבר נתנו סימן 'בד קדש' (ויקרא טז, ד), כשהוא 'בד' רצה לומר לבדו, אז 'קדש ילבש', ויראה שמן המקדש (מעט) לא יצא, רצה לומר ממקום קדושתו.

47 (קה, ב; רעז, ב) וז"ל שם בפרשת לך לך תורה אור עמ' מט, אות יב: הכלל העולה, יושבי הארץ צריכין להיותן בהכנעה וכמו גרים, לא יעשו העיקר להתיישב באיתן מושבו. וזה שאמרו רבותינו ז"ל (בראשית רבה פד, ג) 'וישב יעקב [בארץ מגורי אביו] בארץ כנען' (בראשית לו, א), ביקש לישוב בשלוה, אמר הקדוש ברוך הוא לא דיין לצדיקים כו'. רק יהיה 'בארץ מגורי', 'גר אנכי', ויהיה ארץ כנען. ויהיה 'מגורי אביו' סוד פחד יצחק, הוא מדת הדין מגור מסביב, 'וסביביו נשערה

מחייבת להכנעה יתירה לפני ריבון העולם. והפסוק שבתוכחה (ויקרא כו, ב) "ואת הארץ אזכור" מורה שהשי"ת יחשוב לעוון פלילי לבני ישראל שלמרות היותם בא"י הקדושה מרדו בו^{48*}. ולכן נקראת א"י גם אחר הכיבוש 'ארץ כנען', כי "כנען" מקורו ב"הכנעה"⁴⁹, וזה מורה על חובת ההכנעה היתירה בארץ זו. והעבירות הנעשות בארץ, אשר בה משיג האדם מדרגה יותר גבוהה, נחשבות שם לעוון גדול ביותר, והעונש החמור כרוך בעקבן. ובדרך זה הוא מבאר גם את המאמר "כל הדר בא"י שרוי בלי עוון" (כתובות קיא), כי ע"י העונש התכוף ח"ו נתמרק העוון.

בא"י מוכרח כל אדם לראות את עצמו כגר, כן היא "ארץ אוכלת יושביה"⁵⁰ (במדבר י"ג ל"ב), כלומר כל אלה הרוצים לישב בה בשלוח וליהנות מפרי הארץ וכו', לכן (עיין דף קה⁵¹) הישיבה בא"י אין בה משום הנאת הגוף, רק משום יראה; יראה מן

מאד' (תהלים נ, ג). וזהו 'כי גרים ותושבים אתם עמדי' (ויקרא כה, כג). בשעה שאתם רוצים לישב בשלוח תהיו גרים. וסימנך 'ארץ אוכלת יושביה' (במדבר יג, לב), היא מכלה הרוצים לישב בה בשלוח ובתוקף לאכול פירותיה ולהנות בה לבד. ואף שהמרגלים דברו זה הפסוק, הם דברו לרעה והוציאו דברי קדושה לחולין, חולין הוא להם. ומי שדר בארץ ישראל בענין הזה מובטח לו שהוא בן עולם הבא, וזהו שאמרו במסכת כתובות (קיא, א) כל המהלך ארבע אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן עולם הבא, רצה לומר, המהלך מהלך השלמות ממעלה למעלה מכח ארבע אמות של הלכה שקובע לעצמו, כמו שאמרו רבותינו ז"ל (ברכות ח, א) אין לו להקדוש ברוך הוא אלא ארבע אמות של הלכה. ואז זוכה לארץ ישראל העליונה, שעליה נאמר (ישעיה ס, כא) 'ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ', שהוא עולם הבא, כי ארץ ישראל תחתונה מכוון נגדה. וכן בישר הקדוש ברוך הוא לאברהם אבינו לעולם הבא בנתינת הארץ, כמו שנאמר (בראשית טו, טו) 'ואתה תבא אל אבתיך בשלום', כי יאמרו לך בעולם העליון במוותך 'בא שלום ינוח על משכבו' (עפ"י ישעיה נז, ב; וראה שבת קנב, ב וכתובות קד, א. ומה שנאמר (בראשית שם) 'תקבר בשיבה טובה', ענין 'טובה' האמור כאן רמוז על טוב הארץ הנקבר בה, כמו שאמרו בכתובות (קיא, א) הנקבר בארץ ישראל פטור מגלגול מחילות. כל זה נתגלה לאברהם אבינו בברית בין הבתרים, שהוא פעם ראשונה שנתבשר בבשרת הארץ, והיה אברהם אז בן שבעים שנה. הבטחה זו הייתה בראשית הבריאה כמו שכתבתי לעיל (אות ד-ה, ח).

48 * אגב זכירה זו, היא לפי רבנו המחבר ח"ו לרעה. ולכאורה היא נגד המשנה שאין מזכירים ברא"ה זכרון של פורענות (ר"ה פ"ד מ"ו), ובתפלתנו דר"ה מוזכר הפסוק הזה בזכרונות. ק. כ.

49 קשר זה בין ארץ כנען להכנעה מובא בפירוש התוספות השלם לר' יעקב גלים (ירושלים תשמ"ב) ח"א, פרשת נח בראשית ט, כה, ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו, אות יא: ...עניין אחר, קללו בעבדות, כשמו כנען לשון הכנעה.

50 פ' לך לך תורה אור ח"ג מט אות יא (רעז, ב).

51 עי' בעמ' שפה אות תסא (קה, סוף ע"ב) בעניין קדושת המקום: ...אבל הבאים לארץ ישראל ואין שמים על לבביהם כי הם בהיכל המלך, ומורדים ופושעים ומרבים במשתאות של סעודות מריעות ומרוזים, עליהם הכתוב אומר (ירמיה ב, ז) 'ותבאו ותטמאו את ארצי ונחלתי שמתם לתועבה', וכתב (ישעיה א, יב) כי תבאו לראות פני מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי. ולא יעלה על

העבירות לבל יכשל ח"ו בעבירות הבאות תחת ידי האדם, ויראה מהשוט המתנופף באוירה של א"י. מהצד השני, מוכרח האדם להיות גם מלא שמחה של מצוה על זכותו לקיים מצות ישוב א"י, כי המצוה מקבלת ערכה הגדול ע"י שמקיימים אותה בשמחה. היראה והשמחה - מעין "גילו ברעדה" - ילוו את כל אדם ביושבו בארץ. ובלשונו: "והנה⁵² תיבת והיה⁵³ אצל מצות ישיבת א"י - רמז לשמחה על המצוה,

לכם שאחרי מותם ישארו בארץ ישראל, אלא במותם יגרשום חוצה ככלבים. וזה לשון פרקי רבי אליעזר (פל"ד): וכל הרשעים, המתים בארץ ישראל נפשותם נשלכות בקלע חוץ לארץ, שנאמר (שמ"א כה, כט) ואת נפש איביר יקלענה בתוך כף הקלע, ולעתיד לבא הקדוש ברוך הוא אוחו בכנפות הארץ ומנער אותו מכל טומאה [וכו'] ומשליכן לחוץ לארץ, שנאמר (איוב לח, יג) לאחוז בכנפות הארץ וינערו רשעים ממנה. ע"כ.

52 שם בדף קה, ה, וראה בספר ספר חרדים מצוות התלויות בארץ ישראל פרק שני בהמשך לקטע שהוא לעיל בהע' 38: ומשהורשה [א"א] כתיב וילך אברם כאשר דבר אליו ה'... וממנו נלמוד לדורות אנחנו יוצאי חלציו להיות נכספים כמוהו אף על פי שישביה בצער על מנת כך נהיה שמחין ביסורין, וזהו טעם סמיכת פרשת עמלק וביאת ארץ ישראל בפרשת כי תבא... ונקט צרוף זה רמז למה שאז"ל כל מקום שנאמר והיה לשון שמחה. וכתב רמב"ן במנין תרי"ג מצות ישיבת א"י כל עת ורגע שהאדם בא"י הוא מקיים המצוה זו, וידוע שעיקר שכר המצוה על השמחה גדולה בה, כדכתיב תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה, אם כן צריך היושב בארץ ישראל להיות שמח תדיר במצוה התדירה באהבתו אותה. ע"כ.

53 והעיר על כך באור החיים ראש פרשת כי תבא: והיה כי תבא אל הארץ, אמר והיה לשון שמחה, להעיר שאין לשמוח אלא בישיבת הארץ, על דרך אומרו (תהלים קכו, ב) אז ימלא שחוק פינו וגו'. בנר למאור לר' ראובן מרגליות (ירושלים תשי"ט) מפנה לב"ר מב, ג: [...אמרין ליה אמרן דידן, אמור דידך, אמר להם והכתיב (זכריה יד, ח) והיה ביום ההוא יצאו מים חיים וגו' (ישעיה ז, כא)... מתיבין ליה והכתיב (ירמיה לח, כה) והיה כאשר נלכדה ירושלים. אמר להם עוד היא שמחה, שבו ביום נטלו ישראל אופכי על עוונותיהם, דאמר רבי שמואל בר נחמני אופכי גדולה נטלו ישראל על עוונותיהם ביום שחרב בית המקדש, שנאמר תם עונך בת ציון וגו'. כמו שמצינו כמה הפליגו רז"ל במצות ישיבת הארץ ע"י כתובות קיא, פסחים קי, ב, בבא בתרא צא, ספרי פסקא פ, ירושלמי מ"ק פ"ג ה"א, ב"ר פל"ט ופע"ו, במד"ר פכ"ב, שוח"ט פ"א, מדרש משלי פ"ז, אדר"נ פכ"ח ועוד הרבה. היה זה הרב כהנא שהפנה אותי לראשונה לחיבור מעמיק זה. הרק"כ העמיק בלימוד בספר אור החיים, וכמה מהערוותי פורסמו בספר חקר ועיון ח"א (תל-אביב תש"כ) בכמה ממאמריו שם. ועי' גם בבאר משה לאדמו"ר ר' משה יחיאל אפשטיין מאזור"ב (תל-אביב תש"ן), פירוש כי תבא עמ' תשנח בהרחבה: והיה, לשון שמחה - אמרו רבותינו ז"ל ספרי בפסוק שלפנינו אין והיה אלא מיד. כי תבא אל הארץ, עשה מצוה האמורה בענין שבשכרה תיכנס לארץ ותמורה... וכן צריך ביאור מה שאמרו אין והיה אלא מיד והלא הוא לשון עתיד, ברם הכוונה היא להורות לנו גודל מעלת ההשתוקקות והצפיה לקיום המצוה, שהרי מצינו בראשית רבה פמ"ב ג אין והיה אלא לשון שמחה, והיינו שכבר מעתה בעודם במדבר ציוה עליהם לשמוח על כך שעתידיהם הם לקיים מצוה נעלית זו, כי בשמחתם יוכיחו שהם מצפים באמת לקיומה, וזהו אין והיה אלא מיד, שהשמחה של מצוה תהיה מיד. והרי אמרו ברכות ו, א... ומפורש יותר שוחר טוב פרק סב אמר לו הקב"ה לדוד אף על פי שאין אתה בונה אותו... הא למדנו כל מי שמחשב לעשות מצוה אע"פ שנאנס ולא

וסמיכת הפרשה לעמלק - רמז לחרדה במצוות מהרצועה התלויה באוירא; ויסורין של א"י - הן מן הגוים הן מן החללים - מזבח כפרה הם, כדבר שנאמר ובל יאמר שכן חליתי העם היושב בה נשוא עון (ישעיה לג, כד). וזה רמז ג"כ בפסוק זה בסופי תיבות והיה כי תבוא אל הארץ אשר ה' אלוקיך נותן לך נחלה, "נכה", והוא מלשון מנכה לו מן הדמים, וכדפרש"י בפסוק אולי אוכל נכה בוי⁵⁴, ופירש העניין שעל ידי הצרות שבא"י מתנכים ומתמעטים העוונות, והעם היושב בה נשוא עון, וכתב "וכפר אדמתו עמו" (דברים לב, ג).

אבל⁵⁵ הבאים לא"י ואינם שמים על לבביהם בהיכל המלך, ומורדים ופושעים ומרבים במשתאות של סעודות מריעות ומרזחים, עליהם הכתוב אומר⁵⁶: ותבואו ותטמאו את ארצי ונחלתי שמתם לתועבה, וכתב כי תבואו לראות פני מי בקש זאת מידיכם רמוס חצרי וכו', וכתב הרמב"ן בפרשת אחרי מות (ויקרא יח, כו) שהזכיר הכתוב בעריות ותטמאו הארץ ואפקד עוונה, אע"פ שהעריות חובות הגוף ואינן תלויות בארץ, מ"מ עיקר כל המצוות ליושבים בארץ ה', וכן שנו בספרא: לא תקיא הארץ אתכם, א"י אינה כשאר ארצות, אינה מקיימת עוברי עבירה. והנה הכותים לא היו נענשים בארצם, ובבואם בארץ ה' ועשו שם כמעשיהם הראשונים שלח בהם האריות הממיתים אותם. לכן כל איש יחרד בבואו אל א"י להיות ירא שמים כפלי כפלים ממה שהיה בחו"ל, וידע כי בבית המלך הוא יושב.

בניגוד לשאר ארצות מושל הקב"ה בא"י בלי שום סרסור (עיין דף רעז [אולי צ"ל קנז]⁵⁷), שרי שאר הארצות הם המלאכים אך לא"י אין שר מלבדו יתברך, לכן כל

עשאה הקב"ה מעלה עליו כאילו עשאה ולכן על ידי השמחה וההשתוקקות למצות ביכורים יהיה נחשב להם כאילו כבר קיימו אותה וזה שאמרו עשה מצוה האמורה בעניו שבשכרה תיכנס לארץ, כלומר אותה צפיה תהיה כעשייה בפועל כך שבשכרה תזכו להיכנס לארץ ולקיים אותה בפועל ממש. ע"כ.

54 רש"י במדבר כב, ו: נכה בו - אני ועמי נכה בהם (שפתי חכמים שם: דקשה לו דאולי אוכל לשון יחיד ונכה הוא לשון רבים). דבר אחר לשון משנה היא (ב"מ קה, ב), מנכה לו מן הדמים, לחסר מהם מעט (שפתי חכמים שם: ר"ל כך אמרו המואבים על ישראל שיחסרו מישראל מעט. והוצרך לטעם של דבר אחר וכו') כי לפי טעם ראשון קשה שצריך להגיה אני ועמי לכן פירש דבר אחר וכו', ולטעם של דבר אחר קשה דהל"ל נכה ממנו, כלשון המשנה מנכה מן הדמים. לכן צריך גם לטעם ראשון).

55 קה, ב. גם קטע זה מבוסס על דברי ספר החרדים בקטע המובא בהע' 38 לעיל.

56 ירמיהו ב, ז.

57 עי' של"ה מסכת פסחים מצה עשירה דרוש שני, ח"ב עמ' קפח אות שיא (קנז, ב): ארץ ישראל, יש מאין - 'כל הגוים כאין נגדו' (ישעיה מ, יז), רק 'ארץ אשר ה' אלהיך דורש' (דברים יא, יב), ומתמציתה ניוזין כל הארצות (תענית י, א), וכיבוש ארץ ישראל - ל"א מלכים, ל"א מעשר מן

הארצות יונקות מתמצית א"י, כי שם שער השמים אשר דרך בו עולות כל התפילות השמימה.

לְגָלוֹת אֵין רַק הָעֶרֶךְ שֶׁל עוֹנֵשׁ אוֹ נִקְיָמָה בַּעַד הָעֵבְרִית (עֵינֵי דָף קנא⁵⁸), כִּי אִם הִיא מִשְׁמֶשֶׁת לְבִירוֹר הָאָדָם הַיְהוּדִי, לְהַכְשִׁיר אוֹתוֹ בַּעַד א"י. בְּגִלוֹת מִתְכַּוֵּן הָעַם לְהַבִּין קְדוּשַׁת הָאָרֶץ, וְהַדְרֵךְ מוֹבִילָה ע"י הָאֲבֻלוֹת עַל הַחֹרֶבֶן, וְלִכֵּן יִהְיֶה יָמֵי הָאֲבֵל וְהַצּוּם - אֲשֶׁר יָמֵי אֲבֵל הֵם - אֲמָנָם לֹא לְשִׁמּוֹן רַק לְשֵׁם הַכְּשֶׁרָה לְאָרֶץ, לְיָמֵי שִׁשּׁוֹן וְשִׁמְחָה אַחֲרֵי בִיאת גּוֹאֵל צַדֵּק בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ.

י"ש, וסוד מעשר כי ארץ ישראל עשר קדושות כדתנן (כלים פ"א מ"ו), הרי ארץ ישראל - יש מאין. עולם הבא - יש מאין... מסכת תענית פרק תורה אור, קדושת הארץ אחדות ח"ב עמ' שם, אות קז (רו, ב): 'ארץ אשר ה' וגו' (דברים יא, יב) וכל הארצות ניונות מתמציתה (תענית י, א). ומרכז ארץ ישראל - בית המקדש, מכוון כנגד בית המקדש שלמעלה (תנחומא פקודי ב), מתאחד עמו, 'ויחדו יהיו תמים' (שמות כו, כד), 'והיה המשכן אחד' (שם שם ו). וראה באש דת (אז"רוב) ח"י עמ' תנב (תל-אביב תשכ"א): ...וכן הוא גם בעניין ארץ ישראל שנתייחדה מכל הארצות בענין הזה, כמ"ש (דברים יא ב) ארץ אשר ה' אלקיך דרש אותה תמיד עיני ה' אלקיך בה [מר]א[שית השנה עד אחרית השנה. ובזוה"ק (וירא קח, ב) על הפסוק שם ח, ט, ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם: ...קב"ה פליג כל עמין וארעאן לממנן שליחו, וארעא דישראל לא שליט בה מלאכא ולא ממנא אחרא, אלא איהו בלחודוי. בגין כך אעיל לעמא דלא שליט בהו אחרא לארעא דלא שליט בה אחרא, ע"כ. וע' גם ח"ב עמ' תפז אות כה בהגהה ד"ה והנני מעתיק (רנא, א בהגהה).

58 ע"י של"ה מסכת פסחים פירוש תורה אור ח"ב עמ' קמג סוף אות קלה (קנא, א): ...וזכו לארץ ישראל, ארץ אשר ה' אלהיך דרש אתה וגו' (דברים יא, יב). וחזרו וקלקלו בעבירות, ובפרט בע"ז, והוצרכנו שוב לזיכור הגלויות שנצטרף בכור הברזל יותר מכור הברזל שבמצרים, ומפי עליון לא תצא הרעות, הכל לטובה כדי שנצטרף ונזדכך, ונזכה לגאולה האמיתית, כימי צאתנו ממצרים כן יראנו נפלאות.

בר"ח כתיב 'החודש הזה לכם', כי ישראל מונין ללבנה ואמרו במדרש כי גדולת ישראל כמו אור הלבנה, אמנם לעתיד אור חדש על ציון תאיר וייהיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה כאור שבעת הימים, זהו סוד מוסף ראש חודש. וסוד מוסף שבת הוא עולם שכולו שבת. וסוד פסח - בפסח נגאלו ישראל ובפסח עתידין ליגאל. כדכתיב 'כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות', ויהיה תוספת רוח הקודש. ושבעות שהוא זמן מתן תורה יהיה לעתיד תוספת ידיעה, ומלאה הארץ דעה. וסוכות שהן לצל, נשב בצל שדי. וראש השנה שעליו אומרים זה היום תחילת מעשיך שהוא חידוש הבריאה, זה יהיה לעתיד, כי אז תתחדש הבריאה ותחזור לכוונה שהייתה בתכלית הבריאה, ואז ישמח ה' במעשיו. ויום כיפורים - כי לעתיד יכפר עון ויבוקש עון ולא ימצא. כמו שנאמר 'כי אסלח לאשר אשיר'. ולעתיד - 'אלה הם מועדי'.

של"ה פרשת פינחס תורה אור אות ד בקיצורים